

COMPETITIVENESS AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА

Preconditions for sustainability of tourist business in Bulgaria

Предпоставки за устойчивост на туристическия бизнес в България

Въведение

Настоящата разработка поставя акцент върху взаимодействието между бизнеса и средата в която той функционира, като се прави опит за подреждане влиянията в българската икономика, засягащи устойчивия характер на туристическия бизнес и възможността да се насочва неговото развитие в посока, която да синхронизира интересите на всички участници в него. Устойчивото развитие се основава върху баланса на интересите между бизнеса, природната среда и обществото. При нарастваща комерсиализация и при доминиращата роля на пазара в качеството му на регулатор стремежът на бизнеса за печалба няма обществен предел, което налага изграждане на национална политика за устойчивост на туристическия бизнес у нас. По тази причина цел изследването е определяне на маркерите за стимулиране на устойчивостта във функционирането на българския туристически бизнес с оглед създаването на адекватен потенциал в развитието му. Маркерите включват: осигуряване на макроикономическата стабилност за развитието на туристическия бизнес; повишаване на конкурентоспособността; преодоляване на проблеми и диспропорции, настъпили като резултат от неравномерното протичане на структурните реформи у нас; обвързване на икономическото развитие на страната с процесите на интеграция в Европа. Съществуващите в рамковите условия, предполагащи устойчивостта на българския туристически бизнес, проследени при взаимодействието “бизнес-среда”, се дефинират като обект на изследването, а предметът са съвременните условия, възприемани като макро среда, ресурси и политики, в които оперира туристическия бизнес през последните пет години. Обзорният анализ се провежда с помощта на адаптирана методика за макроикономически анализ на развитието, прилагана от Евростат - Sustainable Development Indicators Task force. Проведеният анализ налага заключението, че неравномерното и непоследователно протичане на пазарните и структурните реформи у нас предполагат редица проблеми и диспропорции в развитието му. Те пречат изграждането на желан потенциал за неговото устойчиво развитие в дългосрочен план. Регистрират се противоречия между макро и бизнес нивото на управление при изработването на стратегии при изграждане на национална стратегия по отношение на „човешкия капитал”, които описват несъответствие между макроикономическата стабилност и реалното създаване на потенциал за развитието му.

Теоретична постановка на изследването

В специализираните изследвания темата за устойчивото развитие на туристическия бизнес не е нова и се разглежда в различни аспекти. Това не означава, че темата е изчерпана. В настоящата разработка поставяме акцент върху взаимодействието между бизнеса и средата, в която той функционира, като се опитваме да подредим влиянията в българската икономика, засягащи устойчивия характер на туристическия бизнес и възможността да се насочва неговото развитие в посока, която да синхронизира интересите на всички участници в него.

Отношението „ресурси–резултати“ определя ефективността на функционирането на всеки бизнес, а заедно с това и възможностите за неговото впитане в бизнес средата на националната икономика. Това впитане няма еднозначно отражение върху благосъстоянието и заетостта, както икономическият растеж не е гаранция за напредък в обхвата на макроикономиката. В контекста на взаимодействието “бизнес-среда” устойчивото развитие се основава на взаимодействието между икономическа, социална и природна среда. При нарастваща комерсиализация и при доминиращата роля на пазара в качеството му на регулатор стремежът на бизнеса за печалба няма обществен предел, поради което се налага изготвяне и прилагане на национална политика за устойчивост в интерес на обществото като цяло.

В логическа последователност на тази постановка дефинираме целта на настоящото изследване като определяне на маркерите за стимулиране на устойчивостта във функционирането на българския туристически бизнес с оглед създаването на адекватен потенциал в развитието му. Във връзка с това приемаме за обект на изследването съществуващите рамкови условия, предполагащи устойчивостта на българския туристически бизнес, проследени при взаимодействието “бизнес-среда”, а за предмет на изследването - съвременните условия, възприемани като макросреда, ресурси и политики, в които оперира туристическият бизнес през последните пет години.

Въз основа на изложеното извеждаме основните задачи на разработката, а именно:

- да се разкрие взаимовръзката между двойките релации „развитие - растеж” и „устойчивост на взаимодействието микро – макрониво“ на фона на отделни подходи и аспекти на категорията „устойчиво развитие“ на бизнеса;
- да се опишат рамковите условия, предполагащи устойчивостта на българския туристически бизнес, прилагайки методиката ”Sustainable Development Indicators Task force”;
- да се изведат изводи от критичния анализ на рамковите условия, в които функционира българския туристически бизнес, като се очертаят възможностите за оптимизиране на условията за стимулиране на неговата устойчивост.

Устойчивост и развитие на туристическия бизнес

Устойчивото развитие се основава върху баланса на интересите между бизнеса, природната среда и обществото. Във връзка с това е важно да се открият основните аспекти на две конкретни релации от понятия, а именно: релацията „развитие - растеж” и релацията „устойчивост на взаимодействието микро – макро ниво“. Релацията „развитие - растеж” предполага взаимна обусловеност между икономическия растеж и подобряването на степента на

задоволеност, което тласка бизнеса към развитие и пазарен успех. Единият от аспектите на категорията „развитие“ се извежда от теорията за общото икономическо развитие [1]. Тя свързва развитието с цикличността и промяната в състоянието. По тази причина ние считаме, че цикличното движение се определя от взаимодействието между частите и цялото, а отнесено към отрасловите системи – между субектите на макро и микрониво. Следователно цикличността на развитието се свързва с промени в състоянието. Това важи и за туристическия бизнес. По смисъла на неолибералните схващания в макроикономическата теория развитието се свързва с проблемите на алокацията. Във връзка с това открояваме **първия аспект** на устойчивостта, който се свързва с изясняване на алокационния ефект. Той се свързва с разпределянето на ограничените във физически аспект ресурси във времето с оглед формирането на оптимална пропорция между настоящото и бъдещото, заложено като философска постановка на устойчивостта [2]. Нарастването на производството би могло да доведе до негативни екологични последици както вследствие на производството, така и на потреблението. По правило увеличаването на производството цели повишаване на благосъстоянието, но е възможно това да става при нарушаване на баланса на природните ресурси, особено за невъзобновяемите. Това би могло да наруши равновесието, свързано с потреблението и възстановяването на ресурсите сега и в бъдеще. Ето защо икономическият растеж, предизвикващ положителен ефект върху благосъстоянието сега, може да предизвика отрицателни последици в околната среда, които не биха стимулирали бъдещото развитие [8]. Това разсъждение има основополагащо значение за развитието на туристическия бизнес.

Вторият аспект на изследването върху устойчивостта и развитието на туристическия бизнес фиксира макро- и микровзаимодействието в контекста на неговото функциониране. От една страна, подхождайки към изследването на тази релация ние възприемаме теоретичната постановка, че взаимодействието между субектите, действащи на макро и на микрониво в обхвата на националното стопанство, се осъществява в режим на „част - цяло“, „елемент - система“, „функции - структура“ [8]. При тази релация се акцентира и върху взаимодействието между вътрешната и външната среда, при което се разграничават факторните влияния. От друга страна, следва да се има предвид, че успехът или неуспехът на отделните фирми в бизнеса по своеобразен начин водят до структурни изменения в икономиката като цяло, до променяне на производствения профил на националното стопанство и до смяна в приоритетите за развитие. Въз основа на изложените разсъждения следва да се направи изводът за „тясната взаимобвързаност между развитието на националната икономика като цяло и възможностите за растеж на нейните елементи, респ. бизнес единици“ [4]. Така чрез успеха на добре функциониращата икономика се създават предпоставки за мултиплициране на положителния ефект на бизнес ниво за всички участници.

Вследствие на направения теоретичен анализ върху устойчивостта и развитието като икономически категории се налага мисълта, че при съвременната динамика на икономическото и общественото развитие в рамките на пазарното стопанство могат да се генерират противоречия и конфликти като резултат от спонтанното пазарно саморегулиране. Това налага изследване на условията и предпоставките за развитието на всеки вид бизнес, за да се положат усилия за развиване на неговата устойчивост, която е в интерес на всички заети в него, както и в полза на обществото като цяло. Туристическият бизнес има

важно значение за българската икономика и неслучайно той се възприема като “номер едно за експорта на България”, осигуряващ пряко и косвено над 400 хил. работни места и произвеждащ продукт, чийто дял в БВП на страната възлиза средно на 10% през последните години, което прави темата още по-актуална [9].

Развитието на туристическия бизнес у нас се обуславя също така и от редица външни влияния по силата на отворения характер на националното ни стопанство, но също така от хода на икономическото реструктуриране, както и от особеностите при интегрирането на българската икономика към ЕС. Ето защо темата за устойчивото развитие на туристическия бизнес в нашата страна е изключително актуална и същевременно - сложна, многопластова и дискуссионна, тъй като е обвързана с процесите на реструктуриране, чието регулиране показва симптоми на непоследователност, хаотичност и отсъствие на баланс в интересите.

Предпоставки за устойчивост в развитието на туристическия бизнес в България

Съществен момент от теоретико-познавателния характер на устойчивото развитие представлява разкриването на причините и предпоставките за неговото реализиране. Във връзка с това следва да подчертаем, че предпоставките обективно обуславят развитието или задържането на определени процеси, протичащи при взаимодействието на фирмата с външната среда. За разлика от тях причините разкриват възможността или невъзможността за тяхната конкретна реализация, тъй като кореспондират с генезиса на устойчивия бизнес. Разграничаването на предпоставките от причините за развитието на туристическия бизнес у нас има методологическо значение и основанията за това са две. Разкриването на предпоставките предоставя възможност да разберем доколко закономерни или случайни са процесите, обуславящи устойчивото развитие на бизнеса. Идентифицирането на причините ни дава ориентир относно регулирането и управляването му. Изследването им отговаря на въпроса доколко устойчивото развитие е резултат от целенасочено управление на растежа или е следствие от стихийно протичащите процеси на саморегулиране.

Маркери за устойчивост в развитието на туризма в националната бизнес среда

Отчитайки взаимодействието между туристическия бизнес и рамковите условия, които създава бизнес средата у нас, можем да дефинираме основните предпоставки, които маркират съвременното развитие на туристическия бизнес, а именно:

- Осигуряване на макроикономическата стабилност за развитието на туристическия бизнес;
- Повишаване на конкурентоспособността;
- Преодоляване на проблеми и диспропорции, настъпили като резултат от неравномерното протичане на структурните реформи в страната;
- Обвързване на икономическото развитие на страната с процесите на интеграция в Европа.

В теорията за икономическото развитие координирането на хоризонталните и вертикалните връзки се осъществява въз основа на ресурсната осигуреност на стратегиите. В този смисъл политиката за макроикономическа стабилизация е обвързана с успешното функциониране на

икономиката. Като цел тя се разполага в краткосрочния бизнес хоризонт. За разлика от нея дългосрочните цели на развитието фиксират създаването и усъвършенстването на потенциал в смисъла на публично богатство, което допринася за повишаване на благосъстоянието и съдейства за повишаване жизнения стандарт [6]. Това разграничаване има методологично значение, защото ни дава основание изследването на предпоставките за развитието на туристическия бизнес да бъде извършено от гледна точка на това дали то генерира потенциал в обхвата на дългосрочния бизнес хоризонт и доколко този хоризонт позволява устойчивост на бизнеса. Ако в усилията за управление на развитието доминират задачите по текущото функциониране на икономиката и липсва връзката им с дългосрочните цели и задачи, това би довело до подмяна на крайните цели на развитието със средствата за тяхното постигане, каквито са структурните реформи на икономиката [6]. Въз основа на тази методологичната постановка подбираме подходите и инструментариума за разкриването на предпоставките за развитие на туристическия бизнес у нас от гледна точка на това:

- Доколко макрорамката, в която се развива туристическият бизнес у нас, стимулира неговата устойчивост;
- Дали в тези рамки се създава потенциал за устойчиво развитие на този бизнес.

Избраният профил на обзорния анализ се аргументира с това, че от една страна стабилността на икономическото развитие и устойчивостта във функционирането на икономиката се явяват общи предпоставки за успешното функциониране на отделните видове бизнес. От друга страна, ако това функциониране не създава потенциал за бъдещото им развитие, то възможностите за устойчивост се ограничават значително.

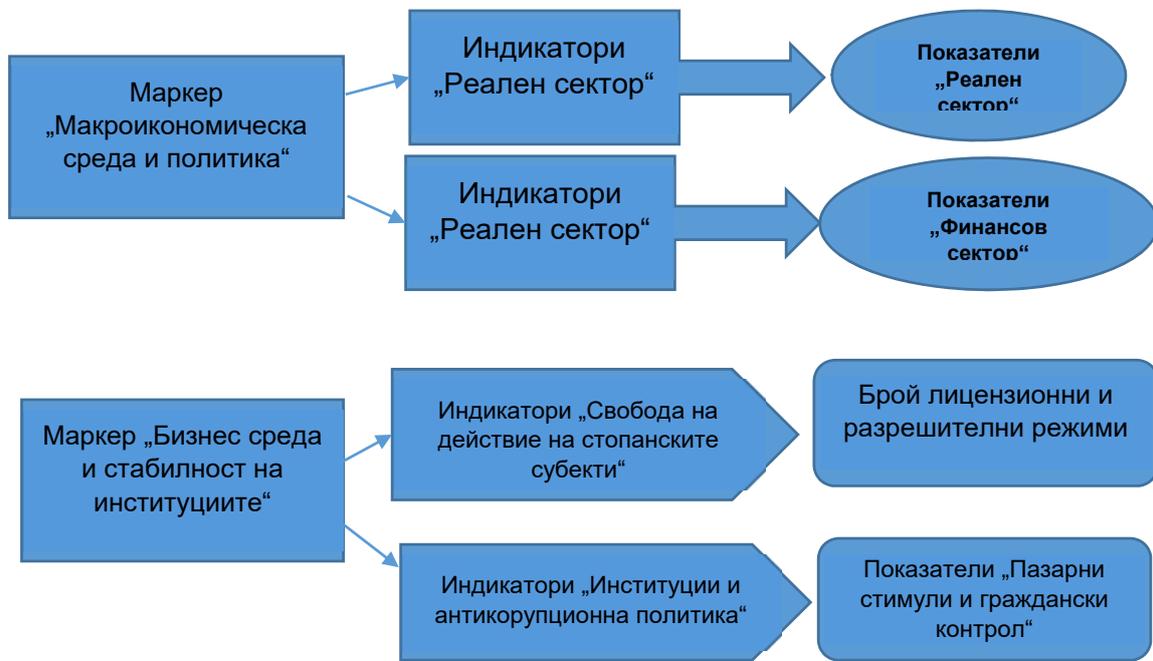
Обзорният анализ се провежда с помощта на адаптирана методика за макроикономически анализ на развитието, известна като "Sustainable Development Indicators Task force" и прилагана от Евростат¹. Чрез нея се отчита степента на устойчивост на икономическото развитие, в чиято философия е закодирана необходимостта от създаване на съответен потенциал за това. Данните и коментарите са селектирани от докладите и разработките на различни български и чуждестранни институции, както и от анализите, коментарите и прогнозите на български и чуждестранни автори.

Осигуряване на макроикономическа стабилност

Пристъпваме към разглеждане на първата предпоставка от тези в обхвата на националната икономическа среда, а именно: значение на макроикономическата стабилност за развитието на туристическия бизнес. Анализът се осъществява посредством обзорен анализ върху степента на

¹ Европейската стратегия за устойчиво развитие е възприета от Европейския съвет на срещата в Гьотеборг през юни 2001. Мониторингът върху прилагането и отчитането на постигнатите резултати е част от изработването на оценъчна система, която се прилага при проследяване на икономическото развитие. Методиката, известна като "Sustainable Development Indicators Task force", включва в себе си основни маркери, и система от индикатори и показатели, по които се извършва оценката. Част от маркерите кореспондират с приоритетите на Европейската Комисия, известни като A sustainable Europe for a better World. През 2012 г. темите се адаптират и към глобалната концепция за партньорство, която лансира модели за производство, потребление и начини на администрирането им, съобразени с „Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development“ на ООН. (Източник: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database?p_p_id=NavTreeportletprod_WAR_NavTreeportletprod_INSTANCE_nPqeVbPXRmWQ&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2)

стабилност в развитието на българската икономика. Той се основава на мониторинг по два маркера - „Макроикономическа среда и политика“ и „Бизнес среда и стабилност на институциите“, както и обвързаните с тях индикатори със съответната система от показатели, както е заложено в аналитична карта „Макроикономическа стабилност“ (фиг. 1). Анализът на макроикономическата стабилност се извършва с помощта на данни за периода 2013 – 2017 година.

Фиг. 1. Аналитична карта „Макроикономическа стабилност“

Както се вижда от данните по използваните за анализа показатели (таблица 1) през периода между 2013-2017 г. се наблюдава относителна стабилност и умереност в икономическото развитие на България. През този период са преодолени негативните последици от финансовата криза 2008-2010 г., макар българската икономика да не е засегната силно. През посочения период се отбелязва увеличение, както на brutния вътрешен продукт, така и на неговия размер на глава от населението. През последните три години средният прираст на БВП възлиза на 3%. В реалния сектор се наблюдава положителна тенденция. Според анализа на Международната банка за възстановяване и развитие (МБВР) увеличаването на темповете на растеж на БВП се дължи основно на износа, който се увеличава със 7.6% [16]. По-силата на производственото коопериране в рамките на ЕС постепенно се увеличава експортната активност. Наред с това вътрешното търсене се оказва благоприятно за стимулиране на инвестициите. За съжаление голяма част от инвестициите през този период у нас са под формата на средства от европейските фондове, а не преки задгранични инвестиции (ПЗИ). Отбелязва се също така положителна тенденция на пазара на труда. Безработицата спада до 9.2%, което представлява най-ниското ниво от 2009 г.

Таблица 1. Показатели по аналитична карта „Макроикономическата стабилност“

Основни макро показатели	2013	2014	2015	2016	2017
Реален сектор					
Брутен вътрешен продукт на глава от населението в евро	5,784	5,937	6,330	6,776	7,141
Брутен вътрешен продукт в млрд. евро	41.9	42.8	45.3	48.1	50.4
Икономически растеж (БВП, год. промяна в %)	0.9	1.3	3.6	3.9	3.6
Потребление (год. промяна в %)	-2.5	2.7	4.3	3.5	4.8
Инвестиции (год. промяна в %)	0.3	3.4	2.7	-6.6	3.8
Индустриално производство (год. промяна в %)	-0.2	1.8	2.9	2.7	3.4
Продажби – търговия на дребно (год. промяна в %)	3.8	10.2	11.8	6.1	3.7
Процент на безработица	11.8	10.7	10.0	8.0	7.1
Инфлация (по PPI, год. промяна в %)	-1.3	-0.9	-1.7	-2.9	4.2
Търговски баланс, в млрд. евро	-2.9	-2.8	-2.6	-1.0	-2.1
Експорт (год. промяна в %)	7.8	-0.9	4.2	5.4	11.5
Импорт (год. промяна в %)	2.0	-1.4	3.1	-1.8	15.5
Финансов сектор					
Платежен баланс (в % от БВП)	-0.4	-5.5	-1.6	0.2	0.9
Държавен дълг (в % от БВП)	17.0	27.0	26.0	29.0	25.4
Баланс по текуща сметка, в млрд. евро	0.5	0.0	0.0	1.1	2.3
Външен дълг в % от БВП	88.0	91.9	74.0	71.1	66.0

Източник: <https://tradingeconomics.com/bulgaria/gdp-growth>

През наблюдавания период финансовият сектор също се характеризира с относителна стабилност. Консолидираният държавен дълг се поддържа в определени граници, като не надхвърля 29% от БВП и по оценка на Световната банка все още е един от най-ниските в ЕС [17]. Дефлацията продължава през наблюдавания период, като индексът на цените отбелязва повишение едва през 2017 г. След овладените турбуленции в банковия сектор през 2014 г. той показва относителна стабилност. Сътресенията там, настъпили в резултат на проблеми в управлението и недостатъци в регулаторната и надзорната дейност, са преодолени. Въпреки това остават опасенията на фирмите, заети в туристическия бизнес от нови неподозирани банкови опасности. През наблюдавания период се наблюдава и още един източник на натрупване на финансови дисбаланси у нас - енергийният сектор. Държавният регулатор трудно отстоява интересите на бизнеса срещу повишаването цените на електрическата енергия, водоснабдяването и доставката природен газ, което вдъхва недоверие и генерира напрежение у потребителите при липсата на пазарна свобода.

Независимо от положителната картина, която описват показателите за макроикономическата стабилност у нас през наблюдавания период, според анализите и оценките на Световната банка, характеризирайки другата целева област – „Бизнес среда и стабилност на институциите“, пред българската икономика стоят няколко важни предизвикателства, чието решаване би оказало влияние върху икономическото развитие през следващия период. Един от тях е свързан с бързото застаряване на населението и намаляването броя на хората в трудоспособна възраст, което не създава благоприятна представа при формирането на човешкия капитал.

Индикаторът „Бизнес среда и стабилност на институциите“ налага изясняването и на още едно предизвикателство, свързано с намаляване на пряката намеса на държавата и повишаване на прозрачността при работата на администрацията. Според изследване на Българската стопанска камара, проведено през 2016 г., в България се администрират около две хиляди режима вместо установените със закони 394 на брой [5]. Според изнесената информация общините са въвели близо 60 лицензионни режима, макар местната власт да е упълномощена от закона да администрира 11 регистрационни и 20 разрешителни режима. В областта на туризма такива са например лицензирането на оператори за летищна и надземна дейност по обработване на пътничкопотоците. Циклично като проблем се проявяват концесиите върху плажната ивица в определени райони на българското Черноморие, което затормозява развитието на туристическия бизнес там. Посочените примери дават основание да се твърди, че макар да има реално функционираща пазарна среда, все още съществуват бариери, действащи като препятствие пред свободната стопанска инициатива.

Сериозни проблеми се очертават и по отношение на антикорупционната политика. В доклад на ОИСР от 2016 г. се подчертава, че съществуват съществени различия при третиране на проблемите с корупцията в страните от ЕС и в страните от Югоизточна Европа (ЮИЕ) [10]. Така например в проведеното изследване около 33% от анкетираните фирми през 2012 г., действащи в ЕС-15, посочват, че имат проблеми с корупцията, а през 2015 г. този процент показва намаление до ниво 32%. За страните от ЮИЕ делът на фирмите, натъкнали се на корупция през 2012 г., надхвърля 48%, а през 2015 г. техният дял макар и по-малък – 45%, продължава на бъде доста по-висок от съответния в страните на ЕС-15. Наред с това в анализа се изтъква, че институционалната и правна уредба, която следва да защитава правата на собственост, да гарантира върховенството на закона, да предотвратява злоупотребите, и е ключов фактор за устойчив растеж, не работи в България. Въпреки реформирането на икономиката институциите у нас все още не функционират достатъчно ефективно, както се вижда от преминалата криза в банковия сектор, от натрупаните дефицити в енергийния сектор, от липсата на доверие в съдебната система и от лошото качество и ограничен достъп до основни обществени услуги. Решаването на тези институционални предизвикателства би допринесло за подобряването на макроикономическата стабилност, за увеличаване доверието на инвеститорите и би стимулирало растежа в частния сектор.

Дефинирането на проблемите води до заключението, че независимо от изнесените данни, описващи макросредата в България като стабилна, тя не предлага условия за устойчиво развитие и няма изграден потенциал за преобразуване на икономиката в посока повишаване на производителността и постигане на устойчив растеж.

Повишаване на конкурентоспособността

Комплексната оценка на конкурентоспособността, като предпоставка за устойчивост на туристическия бизнес у нас, се извършва въз основа на анализ върху два маркера и принадлежащите към тях индикатори и показатели, както следва:

➤ “Макроикономическа конкурентоспособност на българската икономика” - по индикаторите “Технологично развитие и иновации” и „Инфраструктура“.

➤ “Конкурентоспособност на българския бизнес” - по индикаторите “Човешки капитал” и „Производителност“.

По данни на експертите на Световния икономически форум (СИФ) в Давос се отбелязва постепенно подобряване на макроикономическата конкурентоспособност на българската икономика. Проследена по обобщаващия показател за конкурентоспособност, България отбелязва придвижване напред в глобалната класация, като заема 50-то място сред 138 държави и се придвижва от 83-та позиция през 1999 г. към 54-та позиция през 2017 г. [19].

По-задълбочен поглед върху конкурентоспособността на българската икономика ни дава индикаторът „Технологично развитие и иновации“. За да установим мястото на България в света използваме „Технологичният индекс“, чрез който се измерва технологичната готовност на страната. Този индекс има синтетичен характер и обобщава данните по такива частични показатели като разходите на компаниите за научноизследователска и развойна дейност, проценти на обезпеченост с персонални компютри и достъп до интернет [13]. Според класацията на СИФ по посочения индекс България заема на 58-ма позиция от 100 наблюдавани страни в света, като се нарежда след Естония, Чехия, Словения, Словакия, Унгария и Румъния. Този факт ни навежда на мисълта, че нашата страна изостава от съизмерими по икономическо развитие икономики в Централна и Югоизточна Европа.

Индикатор “Инфраструктура” поставя акцента върху това доколко предпоставките за функционирането на бизнеса, като транспорт, комуникации, електроснабдяване, водоснабдяване, газифициране и др., са налични и като дейности функционират така, че да не създават технически или организационни затруднения. В настоящия анализ върху нивото и състоянието на инфраструктурата у нас вниманието се концентрира върху два аспекта: изграждане и поддържане на адекватна за съвременния бизнес инфраструктура и доколко тя съдейства за поддържането на екологично равновесие при функциониране на бизнеса. Като илюстрация в това отношение може да ни послужи транспортната инфраструктура. Примерът е емблематичен по отношение положените, но недостатъчни, усилия на държавната администрация за поддържането на адекватна за бизнеса пътна инфраструктура. При това разходите за пътища у нас нарастват пет пъти за по-малко от десет години, а пътната инфраструктура не се подобрява значително, особено в региона на Северна България. Изглежда, че проблемите, натрупвани с години, са неразрешими в близко време. Към затрудненията, възникващи с довършването на част от автомагистралите, се прибавят все по-нарастващите нужди от ремонти на вече създадените участъци, както и на второкласните и третокласните пътища. Общата дължина на шестте автомагистралаи у нас е 1 245 км, от които 610 км (49%) са в експлоатация [11]. Според мненията на експерти от Министерството на транспорта през следващите десет години на

България ще са необходими по 2.5 млрд. евро годишно за строителството на пътища, за да се развенчае лошата ѝ слава.

По отношение на въздушния транспорт към момента в страната функционират пет граждански летища. Състоянието на пътническите и товарните терминали на всички летища не е в съответствие с международните стандарти. За да могат да използват възможностите за кацане на по-големи и по-тежки самолети, употребявани от чартърните въздушни превозвачи, българските летища се нуждаят от разширения на пистите, развитие на пътищата за рулиране и нови настилки. В летище „София“ са направени значителни инвестиции за достигане на необходимите европейски стандарти, използвайки финансови средства от европейски програми, но понастоящем връзката между главните летища и другите видове транспорт не е развита [12].

Инфраструктурните несгоди у нас не се проявяват единствено в сферата на транспорта. Бариери пред пазарните механизми и пазарната конкуренция се създават от действащите монополни структури (държавни и частни) в електроснабдяването, водоснабдяването, топлоснабдяването и газифицирането. Незадоволителното състояние на инфраструктурата за канализация и за пречистване на отпадъчните води, както и цялостното състояние на водоснабдителната система, не осигурява необходимото качество на съответните услуги. Важно е да се предоставят и икономически стимули за инвеститори, за да се осигури увеличаване на инвестициите, както и адекватно качество на живот за местните общности [12].

Налага се изводът, че индикациите по отношение на инфраструктурата за реализиране на бизнеса са неудовлетворителни, въпреки положителните очаквания и постепенното подобрене. Натрупването на проблемите от несвоевременното им решаване, остаряване и износване на съществуващата база, злоупотреби със средства и неефективно стопанисване на обектите са основателни причини за неудовлетворителна оценка на съвременното състояние на инфраструктурата у нас.

Конкурентоспособността на българския бизнес проследяваме с помощта на индикаторите „Човешки капитал“ и „Производителност“, които са тясно свързани с предходните два. Средното ниво производителността на труда у нас силно изостава от тази в страните на Западна Европа, макар бавно да се доближава до нивата на страните от Централна и Източна Европа. По данни на Евростат за 2016 г. производителността, измерена като БВП (по паритет на покупателна способност) на зает от населението, е едва 42.6% от средната за ЕС (25-те членки) и е най-ниска в сравнение с новоприетите членки. Този факт кореспондира и с още един проблем - бавното нарастване на производителността – с 3% на глава от населението. При този темп ще е необходимо повече от едно поколение, за да може България да достигне средното равнище на доходите в ЕС. От друга страна, увеличаването на производителността с дори един процентен пункт годишно ще увеличи степента на конвергенция с почти десетилетие [16]. Наред с това нека не забравяме, че при ниското ниво на заплащане през последните години голяма част от квалифицираната работна ръка на България „изтича“ в чужбина. Вече втора година Министерството на туризма се опитва да намери решение на проблема с недостига на обслужващ персонал в туризма чрез „внос“ на работна ръка от Украйна.

Проблемите с персонала в туризма са изключително тежки, важен дял в които има обучението на кадрите в туризма. „Образователната подготовка и

възпитание на туристическите кадри, както в основния етап на тази подготовка, така и при тяхната допълнителна квалификация стои много остро и не трябва повече да се подценява“ [24, с. 30].

Тези индикации са показателни за установените по-горе негативни тенденции при формирането на потенциал за бъдещо развитие у нас.

Маркери за преодоляване на проблемите и диспропорциите в резултат от неравномерното протичане на структурните реформи в България

Моделът, който наследява страната ни вследствие на развитието на масовия туризъм, е ориентиран към организираните потоци туристи, насочени основно към нашите Черноморски курорти през лятото и към планинските ни курорти през зимата. Изградената база и съществуващият капацитет предполагат „монокултурно“ развитие на туристическия бизнес [7], а това трудно се преодолява. Пазарните реформи, свързани с реструктурирането на туристическия бизнес, генерират промени, но ефектите са ограничени. Въпреки усилията за промяна познатите проблеми от периода преди реформите се запазват, а именно:

➤ Туристът се превръща в „затворник“ на хотела или комплекса, а хотелиерът - в „заложник“ на туроператора, с който предварително е договорена цената за пълния пакет. Известно е, че организираният с посредничеството на туроператори масов туризъм е широко достъпен за потребителите, но с ниска възвръщаемост за хотелиерите.

➤ Силно изразена е и още една зависимост. Българският туризъм има сезонен характер и е ориентиран към тази разновидност, която определя нашата страна като реципиент на чуждестранни туристи. Тази пасивна форма на туристическия бизнес определя зависимостта на българския туризъм от посредничеството на чуждестранни туроператори.

➤ Това предопределя още една характерна чарта на българския туризъм – България се представя като дестинация, която предлага преди всичко пакетни туристически продукти. Колкото по-завършен е предлаганият пакет услуги, от гледна точка на включените услуги в цената му, толкова необходимостта от изразходване на допълнителни средства от туриста се свежда до минимум. Това предварително обрича нарастването на приходите за приемащата страна.

Успешна крачка за промяна на посочения модел на бизнеса е направена с реконструкцията на наличната хотелска база и повишаване категорията на хотелите през преходния период към пазарна икономика. Така например за последните 20 години от Черноморското крайбрежие и от големите планински курорти изчезнаха хотелите с категории две звезди. Над 45% от хотелската база е с категория три звезди, делът на четиризвездните хотели надхвърля 35%, а новопостроените хотели са категория над четири звезди [20]. Наред с това все по-важно място заемат и малките хотели, тип семеен, които компенсират комфорта с домашен уют. Наблюдават се известни положителни промени в част от големите градски центрове на нашата страна. Така например в София се увеличава броят на хотелите с 4 и 5 звезди, а заедно с това расте броят на леглата, броят на нощувките и приходите от регистрирани чужденци. За 2015 г. броят легла в София е 12 453, като 7 683 от тях са в 4 и 5-звездни хотели. Отчетените нощувки общо са 1 605 179, като над 1 млн. от тях са на чужденци. Приходите от нощувки в столицата са 116 млн. лв., (около една трета от

приходите на морската Бургаска област от пренощуване и една девета от общото за страната), от които 88 млн. лв. са от нощувки на чужденци. Четири- и петзвездните хотели на София си поделят 93.4 млн. лв. от общата сума и 77.4 млн. лв. от парите, дошли от чужди граждани [21]. Част от посоченото оживление се дължи обаче на външни фактори. През последните години две от нискотарифните европейски авиокомпании откриват бази у нас, с което стартират обслужването на нови авиолинии. Така например ирландската авиокомпания Ryanair откри 11 нови дестинации с начален полет от различни летища на България. Wizz Air започна да поддържа редовни полети по утвърдените си дестинации не само през активния туристически сезон, а целогодишно [22].

Така стигаме до извода, че описаната формула, по която функционира българският туристически бизнес, не предлага възможност за съчетаване на висока рентабилност с новото качество на инвестициите, които да осигуряват устойчивост на развитието. Ако проследим последните три години, през които се появиха нови външни влияния, като войната в Източното Средиземноморие, враждата между Русия и Украйна и бежанската вълна, може да се каже, че на българския туризъм просто му върви. Посочените събития пренасочиха част от туристическите потоци към нашата страна, с което нивото на обслужване и качеството на българските курорти не се подобри, но пък бизнесът спечели от увеличаването броя на приетите туристи.

Направеният обзорен анализ върху влиянието на структурните реформи у нас доказва, че замисълът им предполага създаване на естествена пазарна среда за успешно, но не и устойчиво функциониране на туристическия бизнес. Тези реформи пропускат контрола като естествена част от изпълнението им, в резултат на което в макроикономическата рамка се наслояват проблеми. Един от сложните казуси, свързан с проблеми, породени от неконтролирания растеж през периода на реструктуриране, е презастрояването и липсата на обвързаност с адекватна инфраструктура.

Обвързване на икономическото развитие на страната с процесите на интеграция в Европа

Процесите на интегриране на България към ЕС се разглеждат като възможности, които разкриват пред страната ни добри перспективи за развитие. Не бива да се забравя обаче, че тези процеси генерират както положителни, така и отрицателни ефекти. В случая нямаме за цел да проследяваме общите ефекти, а само да фокусираме върху тези, които създават условия за развитието на туристическия бизнес. Проследявайки въздействието на интеграционните процеси върху развитието на туристическия бизнес, ще изходим от постановката, че една част от финансирането на самите структурни реформи е осъществявано по каналите и с помощта на механизмите на създадените специално за това оперативни програми със средства от бюджета на ЕС. От началото на 2007 г. като реален член на ЕС на нашата страна е позволено да черпи средства от структурните фондове на съюза.

Значим източник на средства за подпомагане на най-нуждаещите се области от социално-икономическото развитие на България са две от политиките на ЕС - Политиката на социално-икономическо сближаване (ПСИС) и Общата аграрна политика. България определя приоритетите за развитието си и съобразно това разработва оперативни програми, които да бъдат финансирани на проектно-конкурсна основа. За отчетния период 2007-2013 г. общият обем на

бюджета за финансиране на оперативните програми възлиза на 8 018 млн. евро, като 6 672 млн. се покриват от европейските фондове (Таблица 2).

Таблица 2. Състав на оперативните програми, финансирани от Европейски фондове

Оперативни програми (2007-2013 г.)	Суми за финансиране от ЕС, млн. евро	Оперативни програми (2014-2020 г.)	Суми за финансиране от ЕС, млн. евро
Развитие на човешките ресурси	1 032	Развитие на човешките ресурси	815.07
Транспорт	1 642	Транспорт	1612.31
Административен капацитет	153	Добро управление	375.53
Регионално развитие	1 361	Региони в растеж	1350.88
Конкурентоспособност	988	Конкурентоспособност и иновации	1201.82
Околна среда	1 466	Околна среда	1494.42
Техническа помощ	48	Наука и образование	572.76
		Други*	525.88

Източник: <https://www.eufunds.bg/index.php/bg/#> и http://2020.eufunds.bg/bg/8010510/0/OPProfile*

Важно място сред оперативните програми за този период заема програмата “Регионално развитие”, която има за цел да мобилизира и оползотвори регионалните и местни ресурси, като фокусира усилията към подходящи дейности за постигане на устойчиво и балансирано социално-икономическо развитие на отделните региони. Програмата заслужава специално внимание в настоящото изследване, тъй като едно от нейните три приоритетни направления, формуирани като “приоритетни оси”, е пряко свързано с устойчивото развитие на туризма. Водещо значение при нея има “операцията” – “Подобряване на туристическите атракции и на свързаната с тях инфраструктура”, на която се полагат 70% от средствата. Макар с по-малък обем на предвидените ресурси, но с важно значение за стимулиране на бизнеса, са операциите “Развитие на регионалния туристически продукт и маркетинг на дестинациите” и “Национален туристически маркетинг”. Акцентът при първите две операции се поставя върху регионалните аспекти на устойчивия туризъм като бизнес и като социален, и като културен феномен, затова чрез тях се дава шанс на общини с население над 10 хил. жители. Бенефициенти по програмата са отделните общини, сдружения на общини и браншови туристически асоциации, регистрирани в Националния туристически регистър. Третата “операция” има национално значение, тъй като нейната насоченост е към средносрочни и дългосрочни стратегии и програми за развитие и маркетинга в сферата на туризма [11]. Резултатите от изтеклия период по посочените оперативни програми показва, че за съжаление ефектите са ограничени - нито бизнесът, нито местната администрация се възползват ефикасно от фондовете. Обяснение може да се търси в две посоки. През изминалия етап бизнесът все още не е натрупал рутинна за изготвяне на документация по участие в проекти, а държавната администрация не разполага с необходимия капацитет, за да съдейства на бизнеса. Наред с това през последната година стана ясно, че са

извършвани множество измами и злоупотреби със средствата от спечелените проекти. Открити са нарушения по закона за обществените поръчки и конфликт на интересите, както и корупционни схеми [23].

За новия програмен период - 2014-2020 г. - определеният ресурс за България е 7.4 млрд. евро [14]. Приоритетите са преформулирани според динамиката на развитието у нас и съобразно външните влияния. Какви ще бъдат резултатите е все още рано да се каже, макар подготовката за кандидатстване вече стартира, тъй като част от финансираните дейности, свързани с туризма, са пръснати в различни оперативни програми.

Процесите на интегриране започват с цялостното реструктуриране на икономиката и продължават и след акта на подписването на договора за членство в интеграционната общност, защото създаването на конкурентни предимства в рамките на такъв елитен пазар, какъвто е този на ЕС, само по себе си е предизвикателство. Самият ЕС е сложна икономическа система, в която протичат динамични промени. Пълноправното членство на страната ни само отваря вратата към тази система, но не изключва трудностите и предизвикателствата пред нашата икономика. Конкуренцията остава един от основните принципи в рамките на съюза за стимулиране на развитието. Надеждите са, че тази динамична пазарна среда постоянно ще провокира развитието у нас в съответствие с добрите еталонни практики на другите страни-членки. За съжаление очакванията, че членството на България в ЕС е шанс да се развива икономиката, съизмервайки се с другите от Европа, не се оправдават поради факта, че една част от европейските фондове потъва без да допринася реално към устойчивостта в развитието поради корупционната среда и слабостите на съдебната система.

Заключение

Въз основа на направения анализ за разкриването на предпоставките за развитие на туристическия бизнес у нас от гледна точка създаването и усъвършенстването на потенциал за устойчивост извеждаме следните обобщения:

➤ В опита да се прокара паралел между протеклите реформи, макроикономическото развитие и качеството на бизнес средата се убеждаваме, че макроикономическата стабилност допринася за създаването на благоприятни предпоставки за развитието на туристическия бизнес, но това съвсем не означава, че тя гарантира благоприятни условия и съдейства автоматично за успеха на бизнеса. Нещо повече - пазарните и структурните реформи у нас залагат редица проблеми и диспропорции в развитието. Те препятстват изграждането на желания потенциал за неговото устойчиво развитие в дългосрочен план.

➤ Регистрират се противоречия между макро и бизнес нивото при изработването на стратегии по отношение на „човешкия капитал“, които описват несъответствие между макроикономическата стабилност и реалното създаване на потенциал за развитието му. Този извод има пряка връзка с развитието на туристическия бизнес не само поради това, че той се отличава с висока трудоемкост, но и защото пряката връзка „обслужван-обслужващ“ при него се определя от квалификацията, мотивацията и компетентността на обслужващия персонал.

➤ Заслужава да се обърне внимание и на взаимовръзката между имиджа на България като стабилна в икономическо отношение страна и нейната

привлекателност като туристическа дестинация. Във връзка с това има смисъл обединяването на усилията на бизнеса и на държавната администрация за изработване политика, която да подпомага промоцията на българските туристически продукти на международния туристически пазар. Надеждите са отправени към влизащата в сила стратегия и прилежащите към нея програми, финансирани от структурните фондове на ЕС.

Протеклите икономически и политически реформи у нас през последните петнадесет години доведоха до макроикономическа стабилност. В резултат на изложеното установихме, че тя съществува и като обща предпоставка допринася за създаването на благоприятни предпоставки за развитието на туристическия бизнес. Това обаче съвсем не означава че тя е достатъчна за изграждане на потенциал за бъдещото му развитие. Нещо повече, установихме редица противоречия, наследство от периода на преход, които зареждат проблеми между нивата на управление по повод изработването на съвременната политика за координиране на взаимовръзките между държавната администрация и бизнеса в зоните, свързани с туристическия бизнес.

Библиография

1. Kondratiev cycles (2015) in: http://www.gold-eagle.com/editorials_01/alexander051401pv.html, The Kondratiev Cycle and Secular Market Trends, Irrational Exuberance.
2. Agathangelou, A., Ling L. (2008). Transforming World Politics, Routledge Taylor&Francis Group, L.
3. Atanasov, T. (2017). Bulgarian business incubators. В: Business Administration: Theory and Practice in Bulgaria. St. Kliment Ohridsky University Press, Sofia.
4. Георгиев, Ив. (2001). Растежът на фирмата. Университетско издателство Стопанство, София.
5. Георгиева, М. (2016). Бизнес в примката на 2000 регулации // Капитал.
6. Ковачев, А. (2005). Преструктуриране и развитие на икономиката, // Народостопански архив, 3, Стопанска Академия, Свищов.
7. Нешков, М. (2015). Туристически пазар. рубрика „Интервю“, // Българска туристическа камара, София, с.12.
8. Узунова, Ю. (2004). Стратегическата маркетингова активност-устойчивост на фирмите при промени. Издателска къща Стено, Варна.
9. Стратегия за устойчиво развитие на туризма в България - Хоризонт 2030
http://www.tourism.government.bg/sites/tourism.government.bg/files/analiz_na_zimep_sezon_2016_2017_3.05.17.pdf
10. Стратегия за развитие на пътната инфраструктура в Република България 2016-2020 г. <http://www.api.bg/files/4014/4353/4476/STRATEGY.pdf>
11. Национална стратегическа референтна рамка 2007 - 2013 г.
<http://archive.eufunds.bg/bg/page/66>
12. България и конкурентоспособността - малко по-добре, но с още предизвикателства. <https://www.investor.bg/na-fokus/441/a/bylgariia-i-konkurentosposobnostta-malko-po-dobre-no-s-oshte-predizvikatelstva-225311/>
13. Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development.UN The World Bank

14. Group.http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_33076576&_dad=portal&_schema=PORTAL
15. International Bank for Reconstruction and Development. IFC - Multilateral Investment Guarantee Agency. COUNTRY PARTNERSHIP FRAMEWORK FY17-22 FOR BULGARIA, April 21, 2016
<http://documents.worldbank.org/curated/en/583161467119287449/pdf/104987-REVISED-CASD-P149302-PUBLIC-BulgariaCPFenglishfinal.pdf>
16. World Bank. Bulgarian Longitudinal Inclusive Society Survey. Washington, DC, 2016.
17. OECD (2016). Progress in Policy Reforms to improve the Investment Climate in South East Europe, p. 93. In: IRI_oecd_invest.pdf
18. World economic forum - Global Competitiveness Report;
<http://www.nationmaster.com/country-info/stats/Economy/Technology-index#>
19. Годишен анализ на Българска туристическа камара 2017.
<https://www.btch.bg/bg/analizi>
20. Столични хотели в повече, в. Капитал, 4 септември 2015.
https://www.capital.bg/biznes/kompanii/2016/09/04/2821618_stolichni_hoteli_v_poveche/
21. https://www.dnevnik.bg/biznes/kompanii/2016/02/10/2702223_raiuneur_shite_leti_po_oshte_pet_novi_destinacii_ot/
22. Европейски фонд за регионално развитие - тематични насоки за инвестиции в туризма в:
http://ec.europa.eu/regional_policy/bg/policy/themes/tourism/
23. Петров, К., Е. Бончева. (2010). Предимства за българската икономика след присъединяването и към ЕС, в: www.econ.bg/analyse.html.
24. Стоичкова, О. Финансирането на туризма – фактор за повишаване на неговата конкурентоспособност. Годишник на ВУЗФ, т..X /2014, с. 30.